

FRÄMLINGSPROBLEMET I DET GAMLA ATEN

Av docent NATAN VALMIN, Lund

NATURENS och livets fundamentalaste lag bjuder, att den starkare har rätt och den svagare måste antingen hålla sig undan eller hålla till godo med de smulor, som falla från den mäktigares bord. Den lagen gäller lika oinskränkt i urskogen, i hundgården och vid diplomaternas gröna bord. Hoppet om att kunna upphäva den har i alla tider varit den fyrbåk, efter vilken mänskligheten trott sig segla. Några gånger har man varit rätt nära målet. Hittills har ingen klarat sig över de förrädiska revlar, som naturen lagt emellan, de revlar, som markera gränsen mellan levande varelse och idé. Mänsklighetens historia, liksom djurrasernas i övrigt, är en enda lång berättelse om de svagares förtvivalade försök att klara sig trots de starkares envælde. Så långt vi kunna skåda tillbaka, möter oss på varje historiens blad samma syn: individer och stammar, folk och »raser» på flykt undan förtryck och egoistiskt envælde. »Folkvandringarnas historia» kunde sättas som rubrik för hela mänsklighetens historia. Med några få undantag har mänskligheten ständigt jagats undan från den ena delen av jordklotet till den andra, ständigt hotas även den mest besuttna av faran att drivas bort från vad den trott sig vara dess säkra egendom. Hotet har icke blivit mindre därför, att det kommer surrande i form av bombplan, än det var på den tiden, när det blott bestod i en klumpig stenyx. Resultatet har alltid blivit detsamma: hemlöshet och främlingskap. Flyktingar draga sig undan erövrare, främlingar smyga ängsligt kring de mäktigas befästa städer i hopp om att portarna skola öppnas så mycket på glänt, att de kunna slinka dit in. Det är den vanligaste illustrationen i gudinnan Klios bok. Den klichén är stereotyp och kan användas i alla dess miljoner upplagor.

Få länder i Europa ha under tidernas lopp fått känna verkningarna av denna naturlag på ett sådant sätt som vår världsdel sydöstra gränsmark, Grekland. Våg har jagat på våg över dess

öar och berg av folk, som jagats undan av andra, som för längre eller kortare tid gjort sig till herrar över deras tidigare områden på Asiens eller Europas frodigare fält. Främlingar och tillfälliga gäster ha varit det regelbundna beståndet i Greklands befolkning, även om en del av dem lyckats hålla sig kvar i svårtillgängliga trakter, dit ingen hittade eller där föga fanns att vinna. Greklands historia bör därför vara den lärorikaste uppslagsboken för den, som vill studera främlingsproblemet i dess olika former och dess lösning under olika tider och förhållanden. Av Greklands många stater kan ingen uppvisa ett mera mångskiftande material för detta studium än Aten, och ingen av dem har i detta avseende så mycket att ge oss sena tiders barn av förbluffande motsvarighet och omistlig fingervisning. Mycket skulle kunna mildras av vår tids nöd och orättvisor, om Europas styresmän och mäktige gäve sig tid att noga sätta sig in i Atens sociala historia. Tyvärr bruka statsmän vara mera angelägna om att skriva än läsa historia.

Ett genomgående drag i det antika Atens inre historia, vilket alltför ofta undanskymmes i moderna framställningar, är den roll, som främlingarna spela. Det gamla Atens demokrati var från början till slut i hög grad internationellt betonad, och på snart sagt alla områden med undantag av det rent politiska möter man icke-atenare, icke sällan i ledande ställning. Samtidigt finns det ingen anledning till att ändra den hävdvunna uppfattningen av denna atenska demokrati som en på samma gång nationalistisk och klassbetonad stat. Det är föreningen av dessa till synes oförenliga faktorer, som för alla efterkommande tider och stater gör den antika atenska demokratien till det exempel och föredöme, den i så många avseenden är. Låt oss i allra största korthet sammanfatta, vad vi kunna utläsa ur den tillgängliga antika litteraturen och sluta oss till av bevarade uppgifter angående de gamla atenarnas sätt att lösa sin främlings- och minoritetsfråga.

Den före perserkrigen tämligen blygsamma stad och stat, vilken efter dessa krig tack vare det s. k. atenska sjöförbundet och sina enastående ledares, främst Perikles', kloka politik snabbt svällde ut till ett rike omfattande större delen av den grekiska världen, hade inom sina murar en befolkning, vilken i politiskt avseende bestod av trenne från varandra skarpt avgränsade klasser. Den numerära majoriteten utgjordes så gott som säkert under hela den klassiska tiden av det lägsta folkskiktet, slavarna, vilka icke

gällde för mycket mer än husdjur. Stadens verkliga medborgare och det atenska rikets herrar utgjorde med största sannolikhet aldrig majoriteten, och under vissa perioder voro de efter allt att döma ett förvånande litet fåtal. Den tredje befolkningsgruppen utgjordes av de s. k. metoikerna, fria män av icke-atensk härkomst, alltså främlingar. När dessa börjat spela en roll i Atens ekonomiska och kulturella liv, är en svår fråga att besvara. Att de icke uppträdde först i samband med stadens storhetsperiod, är tämligen visst. Främlingar synas ha funnits i Aten och gjort sig gällande, åtminstone till gagnet om än ej till namnet, allt sedan början av den historiska tiden. Det bästa beviset härför anser jag, att man kan finna i den atenska konsten och konsthantverket. Det är otänkbart, att den primitiva geometriska dekorationsstil, som möter oss på den attiska järnålderns keramik, utan stark medverkan av i staden boende orientaliska konstnärer och hantverkare kunnat övergå till den tidig-attiska konst, ur vilken den klassiska tidens mästerverk utbildades. Vi måste räkna med att redan från början ett antal orientaliska konstnärer och hantverkare funnits, kanske i egenskap av slavar, kanske också som flyktingar, och att de genom sin konstförfarenhet skaffat sig ett visst inflytande över den attiska konstens utbildning. Vi taga helt visst icke fel, om vi antaga, att främlingar ända från Atens äldsta historiska tid haft en viss betydelse för stadens begynnande industri och därmed följande handel, d. v. s. hela dess materiella utveckling. Det främmande inslaget i staden var ett element med vilket vi under alla omständigheter måste räkna, ett element som atenarna vant sig vid och tolererade, därför att det visste att från början göra sig nyttigt, ja kanske outhärligt. Denna inställning gentemot icke-atenska element i staden ha atenarna aldrig helt uppgivit. Hela den atenska historien visar tydligt, att de an- och väl också bördstolta atenarna aldrig kommo så långt i chauvinism, att de ens tänkte på att undvara dessa främlingar, långt mindre sökte utrota dem. Aten behövde sina främlingar och visste att utnyttja dem på ett klokt sätt.

Vad som här sagts om den atenska konstens och materiella kulturens början, äger icke mindre tillämpning på den klassiska tidens förhållanden. De attiska keramikmästarna, både krukmakarna och vas målarna, bära namn, som själva skvallra om deras bärars icke-atenska härkomst. Mys, Syriskos o. a. tyda på att Mindre Asien med dess orientaliska blandbefolkning haft en god

del i äran av dessa attiska vasers tillblivelse. Men detsamma gäller också om representanterna för metallindustrien och dess konstprodukter. Det är typiskt, att ägaren av och i varje fall chefen för Atens största vapenfabrik, sköldfabrikanten Kefalos, härstammade från Syrakusai på Sicilien. Vasfabrikationen blev med tiden till den grad dessa metoikers specialitet, att man kan tala om ett slags främlingsmonopol och att den samtida talaren Andokides kunde stämpla denna näringsgren såsom barbarisk och främmande, ett utslag så tydligt som något av den atenska avundsjukan! Detsamma gällde också om de i staden boende metallfabrikanterna av utländsk härkomst. Dessa nådde dessutom ofta betydande rikedom, helst sedan de på omvägar lyckats skaffa sig tillträde till gruvföretagen, vilka principiellt endast kunde ägas av infödda atenare. Men framför allt finna vi metoikerna som den atenska handelns matadorer. Om de icke-atenska industriidkarna måste leva av sina atenska värdars nåd och goda vilja, hindrades de på handelns område icke av sådana nationalitetskrankor. Handeln var i antikens stater i allmänhet och i Aten i största synnerhet just så internationell och öppen för envar, som den till sin natur måste vara och också varit i alla tider. Den stora köpenskapen tål inga nationella krankor. De atenska metoik-köpmännen voro icke blott oförhindrade att driva handel. De gynnades därtill av de äkta atenska medborgarnas förakt för detta yrke, ett förakt som icke endast berodde på lättja och förnämhet utan helt säkert också berodde på svårigheten att uppdriva rörelsekapital och obenägenheten att taga de risker, som yrket medförde på de osäkra haven. Metoikerna både vågade och kunde taga vilka risker som helst. Deras förbindelser i avlägsna länder satte dem i stånd till att driva en internationell kommers, som knappast i något annat avseende behövde antagas skilja sig från senare tiders liknande företag än i fråga om varornas och kapitalens proportioner.

Man har svårt att icke i dessa rappa geschäftsmakare igenkänna förfäder till den ras, som i alla senare tider med samma medel och oftast under samma villkor skaffat sig på en gång rikedom och avundsjuka. Många bära namn, som klinga semitiska eller åtminstone orientaliska. Deras metoder och deras makt på handelns område har helt visst icke alltid varit ägnade att göra dem populära i de borgares ögon, av vilkas nåd de berodde. Men atenarna ha tålt dem, även i tider då andra stater helt enkelt skulle

ha drivit dem utanför stadens gränser. Atenarnas tålmod har ofta visat sig vara mycket tånjbart, när det gällde dessa främ-
lingar. Vi skola strax se varför.

Orsaken till främlingarnas goda ställning och i flera avseen-
den till deras makt i det antika Aten var icke så enkel, att den
strax faller i ögonen. Man kan framhålla den hundra procentige
atenarens motvilja mot att utföra onödigt arbete, vilket gjorde
det lätt för påpassliga främlingar att övertaga sådana sysslor,
som icke lämpligen kunde anförtros åt slavarna. Vi ha antytt,
att i synnerhet handeln krävde tillgängliga kapital, och vi behöva
ingalunda tänka oss, att alla i Aten boende metoiker kommit dit
barskrapade. Men framför allt voro dessa internationella gäster
i storstaden Aten bärare av den tidens moderniteter på snart sagt
alla områden. Aten var en livlig stad, som i egenskap av hela
det attiska sjöförbundets ledare och huvudstad måste vara mån
om att icke blott politiskt och militärt vara förbundets ledare.
De idéer, som förmedlats till vår kännedom såsom atenska, ha
säkerligen icke alla utkläckts i hemma-atenarnas huvud. Vi sågo,
att mångt och mycket av den atenska konsten till sin upprinnelse
och till en stor del vad dess utformare beträffar icke helt och ute-
slutande var atensk. Än mera gäller detta om den andliga kul-
turen, framför allt om filosofien men också om litteraturen, dra-
matiken, musiken o. s. v. Vad de i Aten verkande vishetslärarna,
de s. k. sofisterna, betytt för staden Athens och hela Greklands
andliga bildning, är tillräckligt känt. Vad det innebar, att många
av den grekiska filosofiens främsta representanter kommit till
Aten från den dåtida världens alla hörn och ofta utkanter, blir
först klart, när vi betänka, att bland dem fanns en Anaxagoras,
Perikles' specielle vän och helt säkert rådgivare, liksom att stif-
tarna av den tidens mest utbredda modefilosofier, den stoiska och
den kyniska, också hörde till denna kosmopolitiska skara, att
Anaxagoras hämtat sin visdom från Klazomenai på Mindre Asiens
kust, att stoikern Zenon kom från Cypern och att kynikern Dio-
genes åtminstone en tid verkat som bankir uppe vid Svarta havet.
De tankar, som dryftades på Athens gator och offentliga platser,
representerade helt enkelt världsopinionen i den för den tiden
vidaste betydelsen, och bärarna av dem voro ofta personer, vilka
saknade politiska rättigheter. På samma sätt förhöll det sig med
den allom tillgängliga plats, där tidens tankar och problem dryf-
tades i värdigare former, den antika teatern. Lyckligtvis äga vi

tillräckligt bevarat av de dåtida skådespelen för att kunna bilda oss en föreställning om vilka ämnen, som voro aktuella. Redan titlarna på skådespelen, i synnerhet på komedierna tala sitt tydliga språk. Det är ingalunda förvånande, att själva främlingsproblemet varit föremål för en sådan dramatisk behandling. Det visar Antifons drama »Metoiken».

Med främlingarna kommo till Aten idéer och impulser, sakkunskap och arbetskraft och icke sällan driftkapital, vilket allt ställdes till den atenska statens och atenarnas förfogande utan att direkt belasta varken statens eller privata kassor. Ty det var kärnan i det hela: främlingarna fingo under inga omständigheter och på intet sätt ligga staten till last eller komma i delaktighet av de förmåner, som voro reserverade för de äkta atenska medborgarna. Metoiken fick lov att vistas inom Atens murar och där inne åtnjuta allt det skydd och den säkerhet, som staden garanterade sina egna, han fick i mån av plats deltaga i den atenska statens och det atenska folkets fester, åse dess tävlingar, med ett ord andas den luft och glädjas åt den sol, som Aten och dess rike hade i överflöd. För denna ynnest fick han betala en del direkta och indirekta skatter, för de flesta kanske obetydliga småsummor i förhållande till de belopp, som en duktig metoik i regel visste att avvinna världsstadens befolkning, men för en fattig främling säkerligen avskräckande nog. Men därtill gällde det för alla metoiker, av vad stånd och ekonomiska villkor de än voro, att vidmakthålla en viss popularitet och nogsam undvika varje anledning till misshag. Det senare väcktes i samma stund vederbörande visade tecken till att icke kunna klara sig själv, d. v. s. att en dag kanske komma att ligga andra till last. Och framför allt gällde det att hålla fingrarna borta från det, som endast tillkom de fria atenska medborgarna, t. ex. de små och stora presenter, som folkförsamlingen emellanåt skaffade sig antingen från sina underlydande s. k. bundsförvanter eller från andra håll. De atenska medborgarna hade med tiden vant sig vid att med lagom mellanrum få sådana i form av kontantutdelningar eller naturaförmåner, vanligen säd. Vi ha möjlighet att förmoda, att mer än en metoik begagnat sig av denna bakväg till atenarnas hjärta, ja att några få på den vägen t. o. m. nått så långt, att de som belöning uppnått det atenska medborgarskapets efterträdde privilegium. Å andra sidan ha vi också exempel bevarade på hur det kunde gå för den, som sökte kliva över det skrank, som medborgar-

skapet uppställt mellan äkta atenare och fria metoiker. Det var på Perikles tid. En större present bestående av säd hade anlät till det atenska folket. Vid fördelningen märkte man, att medborgarantalet stigit till ett misstänkt stort antal. Medborgarlistorna kontrollerades, och därvid visade det sig, att ett tusental främlingar också hade anmält sig till utdelningen. Deras straff blev strängt: de såldes omedelbart som slavar.

Främlingen var gärna sedd eller åtminstone tåld, så länge han var nyttig. Han borde fylla samma plats i samhället, som Aristoteles med en liknelse tilldelat kliet i det närande brödet, att vara just närande. Metoikerna voro arbetsbina, av vilkas arbetsförtjänst också de till arbete obenägna atenska medborgarna borde kunna få sin andel. Dessutom var det icke alldeles oviktigt, att dessa energiska och duktiga främlingar sörjde för att nödvändiga och nyttiga arbeten överhuvud taget blevo utförda. De enklare och mindre välbärgade tullades på sina händers prestationsförmåga, de rikare på sin förmögenhets avkastning. Dessa rika främlingar ha under hela den atenska historien erlagt tributer till sina giriga värdar, som i förhållande till de fördelar, Aten kunde bjuda, ofta synas oss obegripliga. Aten krävde av dem offer, vilka officiellt gått till historien som frivilliga men i många fall måste ha varit allt annat än blott och bart välvilliga skänker. Den form för extrabeskattning, som kallades *leitourgía*, har oftast och med tiden i allt mer tyngande form drabbat stadens rika främlingar. Krigsskepp utrustades och bemannades, tävlingar anordnades, teatrarna höllos vid liv genom dessa bidrag, vilka kanske under Atens nedgångstider blott kunde erläggas av metoikerna.

Detta är den ena sidan av saken. Främlingarna ha utnyttjats i ekonomiskt avseende på ett sätt, som knappast kan kallas med något annat namn än utsugning. Men i rättvisans namn få vi icke glömma det sätt, på vilket atenarna betedde sig mot dessa främlingar i tider av trångmål, t. ex. då staden genom belägring och därmed följande knapphet på livsmedel och tillfällen till utkomst hade kunnat rädda det mesta möjliga åt sina egna genom att driva ut främlingarna. Så brukade t. ex. Sparta göra vid liknande tillfällen. I stället se vi, huru metoikerna icke blott tillåtits att stanna kvar i staden utan t. o. m. fått deltaga i de av staden igångsatta nödhjälpsarbetena och därvid uppburit största delen av de disponibla beloppen i arbetsförtjänst. Den gången ha atenarna givit historien ett fullgott exempel på storsint hjälp-

samhet även åt folkelement, som enligt både samtida och senare tiders uppfattning kunde anses som överflödiga och obehöriga,

Främlingarna i Aten voro helt visst för många atenska medborgare förhatliga parasiter i samhället, men hatet berodde helt visst den gången liksom vid andra liknande tillfällen i andra tider och länder på den för människor och djur gemensamma naturliga inställning till den bättre situerade, som kallas avundsjuka. Att de gamla atenarna trots detta tålde alla dessa främlingar och tilläto dem att göra sig rika på de arbetsmöjligheter och den marknad, som borde ha varit reserverade åt stadens egna medborgare, berodde till ungefär lika delar på atenarnas bekvämlighet och på främlingarnas förmåga att både underhålla sig själva och låta runda slantar tillfalla dem, inom vilkas stadsmurar de funnit en fristad och en behagligare tillvaro än deras egna ursprungsorter kunde eller ville giva dem, en lösning av främlingsproblemet, som i all sin hårdhänta tillämpning åtminstone tål en jämförelse med långt senare tiders och staters sätt att ransonera och reglera existensmöjligheterna.